

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.114>

МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ

Музика-Стефанчук О.А.,*доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри фінансового права**Науково-навчальний інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка,**провідний науковий співробітник,**Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності**Національної академії правових наук України***Якимчук Н.Я.,***доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри фінансового права**Науково-навчальний інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я.
Міжнародні валютні правовідносини та міжнародні економічні відносини: взаємозв'язок і взаємовплив.

Міжнародні валютні відносини розглядаються крізь призму міжнародних економічних відносин. Наголошується на тому, що останні виникають між суб'єктами з різних країн, між податковими резидентами різних податкових юрисдикцій з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів, надання та отримання послуг, обігу капіталів.

Аргументується, що міжнародні економічні відносини проявляються на різних рівнях економіки (мікро-, мета-, макрорівні). Де макрорівень – це рівень державних і міждержавних міжнародних процесів; метарівень – це міжнародні зв'язки галузевого й регіонального значення; мікрорівень – це рівень зв'язків між фірмами різних країн.

Детально розглядаються міжнародні економічні контакти, міжнародна економічна взаємодія, міжнародне економічне співробітництво, міжнародна економічна інтеграція.

Доведено, що існування міжнародних економічних відносин дало поштовх для формування міжнародного економічного та міжнародного валютного права. Отже, у контексті міжнародного економічного права міжнародне валютне право та відповідні правовідносини виникають ще у XIX ст., а найбільший розвиток отримують у другій половині XX ст. У XIX-XX ст. активно розвиваються валютні та фінансові системи як внутрішньодержавні, так і на міжнародному рівні. Це також дало поштовх для формування та розвитку

економічної та фінансової науки.

Розглядаються етапи еволюційного розвитку світової валютно-фінансової системи. Аналізуються основні принципи організації валютних відносин у різні періоди.

Критично осмислюються альтернативні варіанти існуючій валютній системі, що пропонуються різними авторами.

Доведено, що становлення та розвиток міжнародних торговельних відносин, світової економіки, світової валютної системи сприяв формуванню певної системи правових норм, що регулюють відносини у валютній сфері. При цьому, такі норми розглядаються у межах різного законодавства, вивчаються у різних навчальних дисциплінах.

Ключові слова: міжнародні відносини, валютні правовідносини, міжнародні економічні відносини, торговельні відносини, валюта, золото, капітал, гроші, міжнародна валютна система, платіжний засіб, міжнародне валютне право, фінансове право, економічне право, фінанси.

Muzyka-Stefanchuk O., Yakymchuk N. International currency legal relations and international economic relations: interconnection and interaction.

International currency relations are considered through the prism of international economic relations. It is emphasized that the latter arise between subjects from different countries, between tax residents of different tax jurisdictions regarding the production, distribution, exchange and consumption of goods, provision and receipt of services, capital circulation.

It is argued that international economic relations are manifested at different levels of the economy (micro-, meta-, macro-levels). Where the macro level is the level of state and interstate international processes; metalevel these are international ties of industry and regional importance; micro level is the level of connections between firms of different countries.

International economic contacts, international economic interaction, international economic cooperation, international economic integration are considered in detail.

It is proved that the existence of international economic relations gave impetus to the formation of international economic and international currency (monetary) law. So, in the context of international economic law, international currency law and the corresponding legal relations arose as early as the 19th century, and they received the greatest development in the second half of the 20th century. In the XIX-XX centuries currency and financial systems are actively developing both domestically and internationally. It also gave impetus to the formation and development of economic and financial science.

The stages of the evolutionary development of the world monetary and financial system are considered. The main principles of the organization of currency relations in different periods are analyzed.

Alternative options to the existing currency system proposed by various authors are critically considered.

It is proven that the formation and development of international trade relations, the world economy, and the world currency system contributed to the formation of a certain system of legal norms regulating relations in the currency sphere. At the same time, such norms are considered within the framework of different legislation, studied in different academic disciplines.

Key words: international relations, currency legal relations, international economic relations, trade relations, currency, gold, capital, money, international monetary system, means of payment, international currency law, financial law, economic law, finance.

Постановка проблеми. Якщо говорити про міжнародні валютні відносини крізь призму міжнародних економічних відносин, то слід зазначити, що останні виникають між суб'єктами з різних країн, між податковими резидентами різних податкових юрисдикцій з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів, надання та отримання послуг, обігу капіталів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні економічні відносини (далі – МЄВ) проявляються на різних рівнях економіки (мікро-, мета-, макро-

рівні). Де макрорівень – це рівень державних і міждержавних міжнародних процесів; метарівень – це міжнародні зв'язки галузевого й регіонального значення; мікрорівень – це рівень зв'язків між фірмами різних країн. Також за ступенем розвитку відносин між суб'єктами міжнародних економічних відносин, за ступенем тривалості дії угод і переплетеності економік виокремлюють такі чотири рівні відносин:

1. Міжнародні економічні контакти – найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно разовими угодами. Зв'язки такого рівня більше притаманні юридичним і фізичним особам.

2. Міжнародна економічна взаємодія – налагоджені стійкі економічні зв'язки між суб'єктами МЄВ, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, залучених на доволі тривалий період часу.

3. Міжнародне економічне співробітництво – міцні й тривалі зв'язки кооперативного типу, які в своїй основі мають спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах. Цьому рівню притаманне партнерство суб'єктів МЄВ.

4. Міжнародна економічна інтеграція – вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується переплетенням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами [1, с.11].

Отже, можна стверджувати, що загалом МЄВ опосередковують МЄВ.

Існування МЄВ дало поштовх для формування міжнародного економічного та міжнародного валютного права. Отже, у контексті міжнародного економічного права міжнародне валютне право та відповідні правовідносини виникають ще у XIX ст., а найбільший розвиток отримують у другій половині XX ст. У XIX-XX ст. активно розвиваються валютні та фінансові системи як внутрішньодержавні, так і на міжнародному рівні. Стрімко розвивається економічна та фінансова наука.

Слушною є думка про те, що: «Історично міжнародні валютні відносини сформувалися як сукупність суспільних відносин, що складаються під час функціонування валюти у світовому господарстві. Стан валютних відносин залежить від прогресу відтворення і, своєю чергою, надає йому зворотний вплив (позитивний чи негативний) залежно від ступеня їх стійкості» [7, с.172].

Світова валютно-фінансова система пройшла певні етапи свого еволюційного розвитку. Умовно всі їх можна пов'язати із вирішенням питання зв'язку грошей із золотом, а також розрахунків у золоті (йдеться про питання «золотого стандарту»).

Історичні витоки перших спроб формування міжнародної валютної системи можна спостерігати ще в античний період в умовах досягнення окремими націями регіональної гегемонії та закріплення за їх валютами функції засобу міжнародного обміну. Історично перша формальна міжнародна валютна система базувалась на грошовій одиниці «дарік» Держави Ахемідів (Персія) у V столітті до н. е. Її наступницями стали валютні системи Римської (денаріус) та Османської імперій (золотий динар), а згодом – протягом XVI–XX століть – системи на основі грошових одиниць колоніальних осередків (іспанського долара, голландського гільдера, французького франка та британського фунта стерлінгів) [2, с.84].

Проте саме в офіційному визнанні МВВ, яке вплинуло на їх сучасний стан, можна виокремити такі етапи:

1865 - ? рр. – засновано **Латинський валютний (монетний, монетарний) союз** (англ. – The Latin Monetary Union (LMU), фр. – L'Union monétaire latine). Офіційно LMU було розпущено у 1927 р., хоча проблемність та реальна неактуальність такого Союзу стала очевидною вже за декілька років після його створення.

Що ж відбулося? До середини XIX ст. співвідношення сил між двома основними європейськими валютами було таким: у той час як британський фунт, завдяки Британській колоніальній імперії та впливу Лондонського фінансового ринку, в основному домінував за межами Європи, французькі золоті монети становили більшу частину грошового обігу континентальної Європи [3, с.67]. Декілька європейських країн утворили своєрідну валютну коаліцію (Франція, Бельгія, Італія, Швейцарія) на організованій у Парижі конференції уклали міжнародну конвенцію (Monetary Convention of 23 December 1865), терміном на 15 років, де закріпили біметалізм. Це вважається першою спробою міждержавного регулювання грошових систем. Відповідно до угоди держави приймали однаковий металей вміст золота та срібна при карбуванні монет, що дорівнював вмісту французького франка, який місти 4,2 г чистого срібла, або 0,29 г чистого золота (тобто приблизно 15,5:1), передбачався вільний обіг монет на територіях країн-учасниць. Найбільше користі від цього мала Франція, оскільки до прирівнювалося до її валюти. Тим самим французький франк отримував більше поширення в Європі та світі. Водночас наприкінці XIX ст. зафіксувалося значне здешевлення срібла, реальне співвідношення срібла до золота сягнуло вже 22:1.

Цікавим є той факт, що у 1865 р. декілька країн, які до того впровадили у себе французький франк, підписали міжнародну конвенцію. А ось назву «Латинська валютна конвенція» та LMU вперше було використано у британській

пресі, аби підкреслити недолугість та нереальність його поширення на Північну Європу. Хоча, як це не дивно, така назва була прийнята і використовується й до тепер.

Золото виходило з обігу, ставши засобом накопичення статків, а срібло не могло забезпечити повноцінний обіг грошей. Розпад LMU супроводжувався заборонаю вільного карбування срібла в країнах-учасниках, що зумовило автоматичний перехід їх до золотого монOMETALІЗМУ [4, с.19]. Отже, подальші події на валютному ринку призвели до встановлення золотого монOMETALІЗМУ, зокрема країнами-учасниками LMU.

Взагалі, золотий стандарт уперше було запроваджено й запропоновано Банком Англії в 1821 р. (хоча де-факто Великобританія перейшла на золотий монOMETALІЗМ ще в 1771 р.), проте офіційне міжнародне визнання ця система отримала лише в 1867 р. [4, с.19].

Паризька валютна система (1867–1922 рр.), основою якої було те, що всі гроші мають золотий вміст, від якого залежать їх валютні курси. Проблемою було те, що держави, оголошуючи вартість своєї валюти, не змогли гарантувати цей «золотий вміст», була відсутня і як така міжнародна реальна оцінка вартості таких грошей. Як наслідок – зростання попиту на золото та недовіра до озвучених курсів валют, до озвученого вмісту золота.

Досить цікавим є питання проведення Паризької міжнародної валютної конференції (International Monetary Conference) у 1867 р., за результатами якої було закріплено золотий монOMETALІЗМ. Так, дещо проблемною є офіційна інформація про чіткі дати її проведення, уповноважених на прийняття рішень делегатів, юридичне оформлення результатів заходу тощо. Детальніше про це див. статтю Ю.Ю. Хватова [3]. Також не зовсім зрозуміло, як країна-учасниця LMU організувала іншу конференцію, де було прийнято відмінне від попереднього рішення (спочатку Франція виступила за бімонетаризм, а за два роки – за монOMETALІЗМ, не скасовуючи своєї участі у LMU). Проте саме за результатами конференції 1867 р. з'явилася Паризька валютна система – світова валютна система на основі золотого стандарту (передбачався золотий вміст у монетах та банкнотах).

Генуезька валютна система (система золотодевізного стандарту, друга світова валютна система) (1922 – 1944 рр.).

Перша світова війна, падіння монархічного правління в деяких країнах значною мірою вплинули на МВВ та міжнародні торговельні відносини, на національні валютні ринки. Світова валютна система міжвоєнного періоду мала такі особливості: в якості кількісної міри вартості використовувалося золото (хоча фактично воно було повністю витіснено з внутрішнього оборо-

ту); в якості резервів, крім золота, стала використовуватися іноземна валюта. Як наслідок – у міжнародній торгівлі та міжнародних розрахунках використовувалися різні платіжні засоби (девізи) при повній відсутності механізму оцінки їх реальної вартості, до того ж виникли нові ризики, пов'язані з визначенням процентних ставок депозитів в іноземних активах [2, с.84].

У 1922 р. у м. Генуя (Італія) відбулася Генуезька міжнародна економічна конференція, учасниками якої були 29 країн світу з різних континентів. Хоча сам захід мав не виключно економічний, а скоріше – економіко-політичний характер, тому, наприклад, США не була учасником цього заходу, а надіслала лише свого спостерігача. Проте за результатами розгляду фінансово-економічних питань, на ній було запроваджено золотодевізійний стандарт, що ґрунтувався на золоті та провідних валютах, які конвертувалися у золото. Головний принцип функціонування Генуезької валютної системи: основою системи виступали золото та девізи (іноземні валюти). На золотодевізійному стандарті ґрунтувалися грошові системи 30 країн. Міжнародними платіжно-резервними засобами почали використовуватися національні кредитні гроші. Але в міжвоєнний період статус резервної валюти не був офіційно закріплений за жодною валютою; золоті паритети були збережені. Конверсія валют у золото почала здійснюватися не лише безпосередньо, а й опосередковано, через іноземні валюти; діяв режим плаваючих валютних курсів; валютне регулювання здійснювалось у формі міжнародних конференцій, нарад [5, с.262].

Бреттон-Вудська валютна система (1944 – 1976 рр.)

Подальшому розвитку нової світової валютної системи завадила світова економічна криза – «Велика депресія» 1929-1933 рр., деякі країни, зокрема, Великобританія та Франція поступово припинили обмін національної валюти на золото, а США ще продовжували такий обмін. Наступним потрясінням стала Друга світова війна. Очевидно, що засади світової валютної системи потребувала перегляду

У 1944 р. у Бреттон-Вудсі (штат Нью-Гемпшир, США) відбулась чергова міжнародна конференція (The United Nations Monetary and Financial Conference), де провідні країни світу погодили нові принципи світової валютної системи. Також було засновано міжнародну організацію – Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР).

Основні принципи організації валютних відносин згідно з Бреттон-Вудською системою такі:

1. Бреттон-Вудська система ґрунтувалась на золотовалютному стандарті, який означав, що деякі валюти в міжнародних розрахунках розгля-

даються як еквіваленти золота і можуть функціонувати як резерви.

2. Один із основних принципів полягав у фіксованих паритетах, погоджених у рамках МВФ, на основі яких порівнювались і обмінювались валюти. Щоб забезпечити відповідність реального курсу своєї валюти оголошеному паритету, кожна країна могла:

– або гарантувати конвертованість своєї валюти в золото за офіційним паритетом (цей варіант обрали США, встановивши в 1945 р. такий паритет: 35 дол. за 1 унцію золота);

– або підтримати на ринках курс своєї валюти по відношенню до решти в межах коливань – 1% її паритету (вибрали решта країн).

3. МВФ мав забезпечувати нормальне, стабільне функціонування світової валютної системи контролював механізм міжнародних розрахунків, вдаючись до валютних інтервенцій, в основному в доларах США [5, с.263].

Однак механізму оцінки реальної вартості валют так і не було запропоновано. Крім того, прив'язка до долара США містила певні протиріччя: емісія долара повинна відповідати обсягу золотого запасу в країні і, водночас, бути достатньою для забезпечення світової грошової маси; США також отримали можливість скорочувати дефіцит власного платіжного балансу за рахунок емісії долара, тоді як решта держав змушені були для цих цілей здійснювати інтервенції. Дані протиріччя з часом привели до дефіциту золота в США, девальвації американської валюти до 42,2 доларів за трійську унцію та, зрештою, до колапсу Бреттон-Вудської системи. Протягом деякого періоду часу (1973–1976 рр.) курси валют стихійно детермінувались ринковими силами, що, зрештою, і призвело до чергових змін у міжнародній валютній системі [2, с.84-85].

Ямайська валютна система (1976 – дотепер)

У 1972–1974 рр. Відбувається особливе загострення кризи Бреттон-Вудської валютної системи. У березні 1973 р. були введені плаваючі валютні курси, з 1974 р. провідні валюти світу (долар, фунт стерлінгів, німецька марка, ієна, французький франк) вже вільно конвертовувалися по відношенню одна до іншої. Новим еталоном цінності валют стали «Спеціальні права запозичення» (Special Drawing Rights – SDR) 1976 р. Як наслідок – МВФ підготовлено проект реформи валютної системи, який представлено у м. Кінгстон (Ямайка) на черговій сесії Тимчасового комітету з питань міжнародної валютної системи МВФ. Саме у 1976 р. МВФ ухвалив рішення відмовитись від фіксації офіційної ціни золота, припинивши розрахункові операції з ним, надавши державам самостійно розпоряджатися власним золотом (демонетизація золота). Йдеться власне про представлення так званої «Ямайської валютної системи».

Основні альтернативні варіанти існуючій валютній системі [6, с.70-71]:

– створення двовалютної системи на основі основних резервних валют – долара і євро;

– створення багатовалютної системи на основі найбільш використовуваних в світовій економіці валют. Наприклад, SDR (спеціальні права запозичення) – резервний та платіжний засіб, що емітується МВФ. SDR визначається як «кошик» провідних валют світу – долара, євро, англійського фунта та японської єни. Хоча спеціальні права запозичення використовуються для внутрішніх розрахунків МВФ, проте цей платіжний засіб так і не набув значного поширення в міжнародних розрахунках. Також багатовалютний стандарт на основі провідних валют світу може організовуватися практично трьома провідними фінансовими центрами: Лондон, Нью-Йорк і Токіо;

– введення системи, що заснована на регіональних валютах (**євро** – європейська регіональна валюта; **амеро** – гіпотетична валюта Північноамериканського союзу, план утворення якої був розроблений у академічній сфері. До складу Північноамериканського союзу можуть увійти США, Канада та Мексика. На даний момент розробляється план заміни амеро «універсальним долларом суверенних держав», що направлено на укріплення позицій долара; **азіатська валютна одиниця (ACU)** – для країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону – Японія, Китай і Південна Корея)

– повернення до золотовалютного стандарту. На сьогодні повернення до золотовалютного стандарту є нераціональним в зв'язку з переходом до якісно нової моделі економіки, проте деякі фінансисти вважають такий сценарій можливим. Зокрема, М. Мелоні говорить про те, що недовіра до кредитних інструментів та валют змушує все більше інвесторів переводити свої гроші в матеріальні активи і золото. Крім того, він віддає одну з головних ролей у цьому процесі сріблу;

– створення багатотоварного стандарту – ідея заснована на прагненні створити світову базову валюту, підкріплену «кошиком» товарів, в яку б конвертувалися всі національні валюти і яка була б стійкою до інфляції. Ідея здійснити прив'язку грошей до реального товаровиробництва бере свій початок у західній науці з XIX ст. Ідеологом цієї теорії був С. Гезель. Варто зазначити, що ідеї Гезеля були успішно втілені на практиці під час Великої депресії деякими общинами за сприяння органів місцевого самоврядування (прикладом є так звані «гарячі бони» міста Вергіль), а деякі грошові системи (Time Dollars, LETS, Ithaca Hours, PEN Exchange) діють і сьогодні, користуючись в основному електронними валютами. Їх особливістю є те, що вони не здійснюють жодного інфляційного тиску на національні валюти. Теорія Гезеля була досить

далекоглядною. Беручи за основу ідеї С. Гезеля, бельгійський науковець Б. Ліетар запропонував концепцію світової валюти «terra» – це стандартна корзина товарів та послуг, які є особливо важливими для міжнародної торгівлі і їх відносна вага в цій корзині буде визначатись їх значимістю у світовій торгівлі. Ця валюта має 4 ключові характеристики: є стійкою до інфляції; її вартість можна перерахувати на вартість будь-якої національної валюти; вона автоматично конвертується у будь-яку національну валюту; в неї вбудований «демередж» як антинакопичувальний стимулятор. Ця одиниця розрахунку покликана не лише пов'язати валюту і реальну пропозицію товарів на ринку, а й заохотити інвесторів до довгострокового інвестування з метою збереження навколишнього середовища, недопущення непотрібного перевиробництва та поліпшення відносин між індивідами в процесі обміну. Розробка теорії введення так званих «вільних грошей» – передбачається підкріпленість реальним виробництвом товарів (тобто збалансування пропозиції товарів і пропозиції грошей) і послуг та «демередж» (плата за простой) – антинакопичувальний податок, який має на меті стимулювати суб'єктів господарювання пускати валюту в оборот.

Проблеми, пов'язані з багатотоварним стандартом:

– відсутність чітко розробленої програми щодо його введення та чисто академічний характер концепції;

– необхідність створення єдиної світової регулюючої організації, що означатиме новий перерозподіл сил на користь країн-виробників продуктів, що входять до «кошика» (наприклад, нафти).

Висновки. Становлення та розвиток міжнародних торговельних відносин, світової економіки, світової валютної системи сприяв формуванню певної системи правових норм, що регулюють відносини у валютній сфері. При цьому, такі норми розглядаються у межах різного законодавства, вивчаються у різних навчальних дисциплінах.

Отже, міжнародне валютне право (предметом якого є міжнародні валютні правовідносини) розглядається як:

- галузь міжнародного фінансового права
- галузь міжнародного економічного права
- галузь міжнародного комерційного права
- підгалузь фінансового права
- галузь міжнародного торгового права

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародні економічні відносини: підручник / За редакцією А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. 602 с.

2. Лизун М. Розвиток світової валютної системи крізь призму її елементів. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. № 4. С. 82–94.
3. Хватов Ю.Ю. Парижская денежная (валютная) конференция 1867 г.: мифы и реальность. Академічний огляд. 2011. № 2 (35). С. 65–72. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2011/2/10.pdf>.
4. Шамова І. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: [навч. посібник]. К.: КНЕУ, 2001. 195 с.
5. Міжнародні економічні відносини. Навч. посібник. Одеса: «ТОВ.ПЛУТОН», 2016. 352 с.
6. Легкоступ І.І., Косар М.О. Світова валютна система: в пошуку альтернативних шляхів розвитку. Економіка та держава 2012. № 4. С. 69–72.
7. Латковський П.П. Міжнародні валютні відносини та їх вплив на валютну політику України. Юридичний вісник. 2021. № 6. С. 167–174.